

УДК 378.091:005.6:316.612

Ю.А. ГРИШКО, Г.І. КУШНІР, О.К. ПАНЧІШНА

СУТНІСТЬ, ЗМІСТОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА КРИТЕРІЇ “ЦІННОСТІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ”

У статті висвітлено сутність, змістові характеристики, критерії “цінності самореалізації.” Обґрунтовано уявлення про те, що сучасне українське трансформаційне освітнє середовище надає індивідуальній самореалізації майбутніх та працюючих педагогів більше можливостей, ніж кризове чи відносно стабільне, причому така можливість залежить не стільки від рівня успішності людини, скільки від уміння та бажання “знайти своє покликання”.

Ключові слова: *цінність самореалізації, освітнє середовище, педагог.*

Українська Доктрина розвитку освіти спирається на гуманістично спрямовану ідеологію, декларуючи особистість як вищу цінність буття, а створення умов для її самореалізації – як важливу місію держави. Тому особливої гостроти й національного значення набуває проблема органічного поєднання професійної підготовки майбутніх українських педагогів з їх професійною самореалізацією в процесі навчання у вищих педагогічних закладах, яка з різних причин ще не стала особистісною цінністю педагога. Цінність професійної та особистісної самореалізації українців у цілому й українських педагогів зокрема залишається декларативною на рівні теорії, жорстко стикаючись з реаліями практичної життєдіяльності освітніх систем.

Головні причини такого стану, на наш погляд, перебувають у межах існуючих у практиці й теорії професійної педагогіки суперечностей:

- між командно-адміністративною традицією управління педагогічними процесами у вищій школі та зростанням соціальної потреби в педагогах з високим рівнем ініціативності, ентузіазму й нонконформістською життєвою позицією;
- між визнанням особистісної та професійної самореалізації майбутніх педагогів одним із завдань професійної освіти й відсутністю усталеної традиції цілеспрямованого розвитку в них критичного мислення, креативності та толерантності в ставленні до важко передбачуваного характеру професійної діяльності;
- між необхідністю реформації традиційної лекційно-практичної форми професійної підготовки педагогів та надто обережним упровадженням інтерактивних і контекстних методів навчання, спрямованих на їх самореалізацію та фахову ідентифікацію.

Методологічний, теоретичний, нормативний фундамент для вирішення окреслених суперечностей з урахуванням задекларованих у Конституції гуманістичних пріоритетів поступово утворюється за рахунок самовідданої праці науковців різних напрямів. Сучасні українські філософи В. Андрущенко, І. Зязюн, К. Корсак, В. Кремень, В. Кудін, В. Лутай, Г. Нестеренко, М. Мегрелішвілі, Н. Юхименко та інші представили цінні узагальнення щодо сутності самореалізації людини в особистісному та професійному просторі, окресливши на загаль-

нофілософському рівні методологічні підходи до вирішення порушеної проблеми. Головним результатом цієї роботи стали висновки про те, що потреба у формуванні цінності самореалізації в освітян є виявом фундаментальної властивості, що детермінує більш якісну організацію та упорядкування цивілізації.

Метою статті є висвітлення сутності, змістових характеристик, критеріїв “цінності самореалізації”.

Вивчення філософської та психолого-педагогічної літератури яскраво свідчить про те, що в науці не існує однозначного визначення поняття “цінність” і, тим більше, “цінність самореалізації”. Відсутня також і універсальна класифікація цінностей, яка могла б слугувати еталоном у вирішенні проблеми формування цінності самореалізації майбутнього педагога. Щоправда, багато запропонованих у науці підходів до вирішення цієї проблеми збігаються. Вважаючи цінність самореалізації елементом професійної культури педагога, автори неодноразово намагалися експлікувати й описати її зміст, надати кількісні та якісні характеристики, починаючи з найбільш загальних і всеохопних, як-от у варіанті В. Франкла [7], який вважав головними цінностями людства: переживання, творчість і відносини, до сучасних деталізованих та операціоналізованих переліків таких цінностей, як у варіанті В. Сластьоніна [5]:

- загальнолюдські (людина, особистість студента (учня), вчитель, творча індивідуальність тощо);
- духовні (педагогічні теорії, педагогічний досвід людини, способи педагогічного мислення тощо);
- практичні (педагогічні технології, освітні системи, способи діяльності тощо);
- особистісні (педагогічні здібності, індивідуальні якості, ідеали) та інші цінності [5].

Дещо іншою спробою розподілу цінностей є класифікація І. Ісаєва [1]. У системі педагогічних цінностей він виділяє три ієрархічно пов’язані рівні.

До першого рівня належать так звані суспільно-педагогічні цінності, що акумулюють у собі норми, ідеї, принципи та правила, які є регуляторами освітньої діяльності в межах усього суспільства. Їх носієм є суспільна свідомість у вигляді моралі, педагогічної етики, філософії освіти.

Другий рівень представлений професійно-груповими цінностями, що являють собою цілісну, стабільну сукупність ідей, концепцій, норм, які регулюють професійно-педагогічну діяльність відносно самостійних професійних груп, колективів навчальних закладів різних типів тощо.

Третій рівень – аксіологічне “Я” індивіда, індивідуально-особистісні цінності, що є складним соціально-психологічним утворенням, яке поєднує цільову й мотиваційну спрямованість особистості [1].

На нашу думку, цінність самореалізації як виділена нами бажана властивість майбутніх педагогів може бути віднесена до всіх трьох рівнів залежно від контексту такого розподілу, але мета нашого наукового пошуку детермінує розташування цінності самореалізації на третьому рівні – аксіологічне “Я” індивіда.

Узагальнюючи праці, в яких висвітлено питання, пов’язані з проблемою цінностей, можна стверджувати, що цінність – це та значущість, що відіграє орієнтувальну роль у житті людини, сприяючи її самовизначенню та самореалізації.

Ю. Соловйова [6] пояснює, що цінності самореалізації становлять основу внутрішнього світу особистості, зумовлюючи її поведінку та діяльність [6].

У ході проведеного нами аналізу ми встановили, що з аксіологічної точки зору самореалізація педагога є втіленням ним у професійній діяльності своїх гуманістичних цінностей і пов'язаних з ними особистих педагогічних цілей.

Виходячи зі змісту особистісної позиції майбутніх педагогів щодо втілення власної природи й сутнісних сил, критерії цінності самореалізації можуть бути деталізовані в конкретних ціннісних установках, їх вольовій, почуттєвій та інтелектуальній сферах:

- ціннісні установки на інтерактивну взаємодію в навчально-професійній та квазіпрофесійній діяльності;
- ціннісні установки на самопізнання, саморозуміння та самовизначення (як складові процесу самореалізації);
- ціннісні установки на конгруентне самовираження, емпатію та толерантне прийняття позицій іншої людини.

Опрацьовані індикатори прояву цінності самореалізації, на нашу думку, після певної адаптації, необхідність якої викликана кроскультурною різницею між американським та українським освітнім і загальносуспільним менталітетом, можуть бути представлені спектром проявів зазначених установок у майбутніх педагогів у навчальній та квазіпрофесійній діяльності, мисленні й почуттях (критичність мислення, спонтанність, креативність щодо педагогічної дійсності, позитивний погляд на людину, аутосимпатія, автономність, толерантність до невизначеності, конгруентність, професійна емпатичність, розвинений внутрішньо-рефлексивний інтелект). Ці та інші якості добре описані та деталізовані фундаторами гуманістичної школи А. Маслоу, К. Роджерсом, Р. Мейєм та ін. [2–4] у вигляді моделі людини, що самоактуалізується.

Самоактуалізація майбутнього педагога в загальному вигляді описана авторами як мобілізація сутнісних сил і власної природи, як готовність людини до самореалізації. При цьому в нашому випадку процес їх максимальної концентрації має конкретну мету – подальшу ефективну педагогічну діяльність у напрямі обраної освітньої галузі. Від розуміння власних здібностей через прийняття на себе відповідальності майбутній педагог у процесі самоактуалізації отримує єдність потенційних сил, отже, здатність до педагогічної діяльності, що утворює природу іншої людини. Таке максимальне злиття й інтеграція гуманістичних потенцій є необхідною передумовою та запорукою ефективного перебігу подальшого процесу професійної самореалізації вже поза професійною підготовкою у вищому навчальному закладі або під час педагогічної практики.

У результаті ретроспективного та контекстного аналізу наукових, методичних і словникових видань встановлено, що зміни принципів організації освітнього середовища ставлять кожного майбутнього та працюючого педагога перед проблемою самовизначення й самореалізації в ситуації мінливих обставин професійного буття.

Рухомі внутрішньою фундаментальною потребою в найбільш повному розкритті власної природи у професії, сучасні педагоги стикаються або готуються до зустрічі із численними об'єктивними й суб'єктивними труднощами. Найбільш складні з них знаходяться у векторі визначення розумної міри та повноти

інтелектуальних, фізичних і психологічних витрат особистісної природи в конкурентно орієнтованому світоустрої.

У працях відомих українських та зарубіжних вчених (В. Андрущенко, І. Зязюна, К. Корсака, В. Кременя, В. Кудіна, В. Лугового, В. Лутая, А. Маслоу, Г. Нестеренко, І. Прокопенка, К. Роджерса, В. Франкла, Н. Юхименко та ін.) доведено, що в такому стані цілком можливий найбільш небажаний для суспільства сценарій – орієнтація майбутніх педагогів на виконання своїх обов'язків, виходячи з формальних ознак, а значить, постає як актуально-перспективне завдання наукового співтовариства – збереження найкращих цінностей вітчизняної педагогіки, однією з яких є цінність особистісної та професійної самореалізації.

На шляху до окресленого завдання заважають існуючі методологічні суперечності щодо феноменологічної сутності самої цінності самореалізації, а також суперечності та недоліки в уявленнях про спектр факторів її залежності, особливостей набуття, фіксації й утримання.

Висновки. У ході дослідження виявлено об'єктивні (природа, суспільство, біохімічний, морфологічний, фізіологічний і генетичний потенціал тощо) та суб'єктивні її сторони (Я-концепція, самооцінка, підсвідомі прагнення до безсмертя, увічнення свого внутрішнього світу тощо).

Дістало раціонального обґрунтування уявлення про те, що сучасне українське трансформаційне освітнє середовище надає індивідуальній самореалізації майбутніх та працюючих педагогів більше можливостей, ніж кризове чи відносно стабільне, причому така можливість залежить не стільки від рівня успішності людини, скільки від уміння та бажання “знайти своє покликання”, “бути собою”, “стати тим, ким ти є”.

Теоретичний аналіз найбільш корисних до контексту обраної проблематики наукових досліджень І. Беха, К. Гольдштайна, Д. Дубравської, І. Кона, Д. Леонтьєва, П. Лушина, І. Манохи, А. Маслоу, Р. Мея, Л. Мови, А. Орлова, Ю. Орлова, К. Роджерса, В. Семиченко, В. Сергєєвої, В. Франкла та інших) дав змогу констатувати таке:

- цінність самореалізації в педагогічній діяльності може бути визначена обсягом втілення свого внутрішнього світу в інших людях (симетрична метафора в педагогіці – “серце віддаю дітям”);
- необхідною умовою формування цінності самореалізації є створення в майбутнього педагога надпросторової та надчасової детермінанти (“у кого є “Заради чого” жити – витримає будь-яке “Як”);
- цінність самореалізації щодо майбутнього педагога може бути зафіксована як рівень бажання “бути собою” у професії.

Аналіз педагогічної складової постановки проблеми формування цінності самореалізації в майбутніх педагогів, що базується на великій кількості різнофазових та різноспрямованих досліджень О. Абдуліної, І. Багачової, Є. Барбіної, І. Богданової, В. Гриньової, Н. Гузій, О. Гури, М. Євтуха, В. Ковальчук, Н. Кузьминої, В. Лозової, В. Мазіна, Л. Міщик, Л. Пуховської, С. Сисоєвої, В. Сластьоніна, А. Сущенко, Т. Сущенко, Н. Хмель, О. Цокур, В. Шахова та інших дав змогу констатувати наявність великої кількості теоретичних, методичних та організаційно-управлінських суперечностей професійної підготовки на різних рівнях:

- між декларативною спрямованістю на тотальну гуманізацію педагогічного процесу у вищій школі та відсутністю в процесі фахової підготовки осередків автономії, творчості й самоздійснення;
- між розумінням цінності самореалізації як фундаментальної основи всієї системи цінностей майбутніх педагогів та відсутністю деталізованого діагностичного інструментарію з превентивного виявлення їх можливої деструктивності;
- між прагненням максимальної технологізації й формалізації процесу фахової підготовки в умовах вищої школи та усталеною традицією виховання педагогічних кадрів через завжди унікальний і непередбачуваний внутрішній світ педагогів-майстрів;
- між високими вимогами до якості праці науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів та примітивними матеріальними умовами її забезпечення.

На основі ретроспективного та контекстного аналізу наукових джерел уточнено розуміння ключових словосполучень: “фахова підготовка” – частина організованого педагогічного процесу з набуття контекстних щодо професії знань, умінь та ціннісних установок, яка реалізується в межах відповідного циклу галузевого стандарту; “майбутній педагог” – особа, що перебуває у фазі активної професійної підготовки у вищому навчальному закладі до педагогічної діяльності на професійній основі.

Аналіз феномену “цінність самореалізації” дав змогу вивчити його формальну та змістовну природу й дефініювати як відображену у свідомості, почуттях та волі особистісну позицію людини щодо найбільш повного втілення своєї природи й сутнісних сил у педагогічній діяльності.

Критеріями цінності самореалізації в діяльній, когнітивній та почуттєвій сфері майбутніх педагогів визнано:

- ціннісні установки на інтерактивну взаємодію в навчально-професійній та квазіпрофесійній діяльності;
- ціннісні установки на самопізнання, саморозуміння та самовизначення (як складові процесу самореалізації);
- ціннісні установки на конгруентне самовираження, емпатію та толерантне прийняття позицій іншої людини.

У зв’язку зі складністю формалізації феноменологічного конструкту “цінність самореалізації” доведено труднощі в його квантифікації як одномірної властивості з можливістю зведення її до уніфікованого показника. Опрацьовані індикатори її прояву представлено спектром особистісних якостей і властивостей людини, що виявляються в її діяльності, мисленні та почуттях (критичність мислення, спонтанність, креативність щодо педагогічної дійсності, позитивний погляд на людину, аутосимпатія, автономність, толерантність до невизначеності, конгруентність, професійна емпатичність, розвинений внутрішньорефлексивний інтелект).

Список використаної літератури

1. Исаев И.Ф. Теория и практика формирования профессионально-педагогической культуры преподавателя высшей школы / И.Ф. Исаев. – М. ; Белгород, 1993. – 219 с.

2. Маслоу А.Г. Самоактуализация личности и образование / А.Г. Маслоу ; [пер. с англ. / предисл. Г.А. Балла]. – К. ; Донецк, 1994. – 52 с.
3. Мей Р. Искусство психологического консультирования / Р. Мей. – М. : Независимая фирма “Класс”, 1994. – 144 с.
4. Роджерс К.Р. Эмпатия. Психология эмоций : [пер. с англ.] / К.Р. Роджерс. – М. : Независимая фирма “Класс”, 1991. – 412 с.
5. Слостенин В.А. Введение в педагогическую аксиологию / В.А. Слостенин, Г.И. Чижакова. – М., 2003. – 192 с.
6. Соловйова Ю.О. Формування аксіологічної культури майбутнього вчителя : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Юлія Олександрівна Соловйова. – Х., 2005. – 211 с.
7. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл ; [пер. с англ., нем. / общ. ред. Л.Я. Газмана, Д.А. Леонтьева]. – М. : Прогресс, 1990. – 367 с.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2013.

Грышко Ю.А., Кушнир Г.И., Панчишна О.К. Сущность, содержательные характеристики и критерии “ценности самореализации”

В статье раскрывается сущность, содержательные характеристики, критерии “ценности самореализации”. Обосновываются представления о том, что современная украинская трансформационная образовательная среда придает индивидуальной самореализации будущих и работающих педагогов больше возможностей, чем кризисное или относительно стабильное, причем такая возможность зависит не столько от уровня успешности человека, сколько от умения или желания “найти свое призвание”.

Ключевые слова: *ценность самореализации, образовательная среда, педагог.*

Hryshko U., Kushnir G., Panchishyna O. Essence, content characteristics and criteria of “self-worth”

The aim of this article is to define the essence, semantic characteristics, criteria of “self-realizations’ values”. The idea got the rationale justification about that the modern ukrainian transformational gives more possibilities to an individual self-realization of future and working pedagogues, than crisis or relatively stable, herewith this possibility depends not so much from the level of success of a man, how from an ability and desire “to find your own vacation”.

Key words: *the value of self-fulfillment, educational environment, and teacher.*